

LARYSA NIKOLAYENKO

ПРИЧИНИ ЗЛОРАДСТВА ТА ЕМПАТИЧНОЇ РАДОСТІ В ЛІНГВОАКСІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ (на матеріалі української мови)

Анотація. У статті здійснено лінгвоаксіологічний аналіз причин злорадства та емпатичної радості на матеріалі текстів, що знаходяться в Національному лінгвістичному корпусі української мови. Ці емоції можна назвати протилежними різновидами радості стосовно інших людей. Як показав аналіз фактичного матеріалу, злорадство викликають лише негативні причини, тоді як емпатичну радість – лише позитивні. Серед причин злорадства можна виділити такі: негативний фізичний або психічний стан об'єкта емоції, негативний зовнішній вигляд об'єкта емоції, неприємні події для об'єкта емоції, неприємні обставини для об'єкта емоції, некомпетентність об'єкта емоції. Емпатичну радість зазвичай викликають приємні події для об'єкта емоції, приємні обставини для об'єкта емоції, позитивний внутрішній стан об'єкта емоції, хороший фізичний стан об'єкта емоції, позитивна характеристика об'єкта емоції, позитивні активні дії об'єкта емоції.

Ключові слова: емоції; злорадство; емпатична радість; причина; експерієнцер; об'єкт емоції; лінгвоаксіологічний аналіз; українська мова

PRZYCZYNY ZŁOŚLIWEJ SATYSFAKCJI I EMPATYCZNEJ RADOŚCI W WYMIARZE LINGWISTYCZNO-AKSJOLOGICZNYM (na materiale języka ukraińskiego)

Abstrakt. W artykule dokonano lingwistyczno-aksjologicznej analizy przyczyn złośliwej satysfakcji i empatycznej radości na podstawie tekstów znajdujących się w Narodowym Korpusie Językowym Języka Ukraińskiego. Emocje te można określić jako przeciwstawne odmiany radości w stosunku

ЛАРИСА НІКОЛАЄНКО, канд. філол. наук, старший дослідник – Інститут мовознавства ім. Олександра Потебні Національної академії наук України, Відділ слов'янських мов; поштова адреса: вул. Грушевського 4, 01001 Київ, Україна; e-mail: larysanik@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2834-1208>.

Dr LARYSA NIKOLAYENKO, starszy pracownik naukowy – Instytut Językoznawstwa imienia Aleksandra Potebni Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Wydział Języków Słowiańskich; adres do korespondencji: вул. Грушевського 4, 01001 Київ, Україна; e-mail: larysanik@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2834-1208>.

do innych ludzi. Jak wykazała analiza materiału faktograficznego, złośliwa satysfakcja powodowana jest wyłącznie przez przyczyny negatywne, natomiast empatyczna radość – wyłącznie przez pozytywne. Do przyczyn złośliwej satysfakcji zaliczają się: negatywny stan fizyczny lub psychiczny obiektu emocji, niekorzystny wygląd zewnętrzny, nieprzyjemne zdarzenia i okoliczności dotyczące obiektu emocji oraz jego niekompetencja. Radość empatyczna natomiast najczęściej wywoływana jest przez: przyjemne zdarzenia i okoliczności związane z obiektem emocji, jego pozytywny stan wewnętrzny i fizyczny, pozytywne cechy oraz czynności o charakterze pozytywnym.

Słowa kluczowe: emocje; złośliwa satysfakcja; radość empatyczna; przyczyna; podmiot doznający; obiekt emocji; analiza lingwistyczno-aksjologiczna; język ukraiński

CAUSES OF SCHADENFREUDE AND EMPATHIC JOY
IN THE LINGUO-AXIOLOGICAL DIMENSION
(based on the Ukrainian language material)

Abstract. The article presents a linguo-axiological analysis of the causes of Schadenfreude and empathic joy based on texts that are in the National Linguistic Corpus of the Ukrainian Language. These emotions can be called opposite types of joy in relation to other people. As the analysis of the factual material shows, Schadenfreude is caused only by negative reasons, while empathic joy is caused only by positive ones. Among the causes of Schadenfreude, the following can be distinguished: negative physical or mental state of the object of emotion, negative appearance of the object of emotion, unpleasant events for the object of emotion, unpleasant circumstances for the object of emotion, incompetence of the object of emotion. Empathic joy is usually caused by pleasant events for the object of emotion, pleasant circumstances for the object of emotion, positive internal state of the object of emotion, good physical condition of the object of emotion, positive characteristics of the object of emotion, positive active actions of the object of emotion.

Keywords: emotions; Schadenfreude; empathic joy; cause; experiencer; object of emotion; linguo-axiological analysis; Ukrainian language

ВСТУП

У мовній об'єктивації емоцій серед різних типів оцінок найчастіше представлені такі, що стосуються гедоністичних (приємно/неприємно) та моральних (добро/зло, схвалення/осуд) цінностей¹. Зазвичай вектори гедоністичної та моральної оцінок збігаються, тобто приємні почуття є позитивними, тоді як неприємні – негативними. Проте серед моральних

¹ Agnieszka Mikołajczuk, «Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej gniewu», w: *Język a Kultura, T. 14. Uczucia w języku i tekście*, red. Iwona Nowakowska-Kempna, Anna Dąbrowska i Janusz Anusiewicz (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000), 121.

почуттів² можна виділити такі, які досить складно однозначно кваліфікувати як позитивні чи негативні. Однією з таких емоцій є злорадство. З погляду гедоністичних цінностей ця емоція є приємною для експерієнцера, він радіє з приводу нещастя іншого. Однак за параметрами добра та зла злорадство оцінюють негативно, його засуджують у суспільстві. Як стверджує Роман Павелків, до змістових характеристик емоцій відносять не лише їхню якість (викликають задоволення чи незадоволення), моральну оцінку (хороший/поганий), але і їхні причини, тому радість може бути підлою, якщо її причина – невдача іншого³. Тож, з огляду на те, що злорадство та емпатична радість мають абсолютно протилежні причини виникнення, ці емоції можна розглядати як протилежні різновиди прояву радості стосовно інших людей. Французький філософ XVII ст. Рене Декарт писав: «Якщо ми вважаємо людей гідними блага чи зла, то це викликає в нас тільки радість [...]. Відмінності в цьому випадку полягають у тому, що радість, викликана благом, є серйозною, тоді як радість, викликана злом інших, супроводжується сміхом чи насмішкою»⁴. Згідно з теорією філософа, якщо ми вважаємо інших людей гідними добра, це викликає в нас емпатичну радість, а якщо гідними зла – злорадство. Інакше кажучи, причиною емпатичної радості є чуже щастя, тоді як причиною злобної радості є чуже горе.

На сьогодні існує безліч наукових досліджень, присвячених мовній репрезентації емоції радості⁵. Однак опис вербалізації та оцінки злобної і емпатичної радості можна знайти лише в кількох розвідках⁶. Власне з цієї

² За словами українського психолога Романа Павелківа, у самому переживанні моральних почуттів міститься моральна оцінка. Тому до них належать не тільки ті почуття, які ми вважаємо моральними у власному розумінні слова (співчуття, кохання), а й ті, з якими ми боремось і називаємо аморальними (зздрість, злорадство), див.: Roman Pavelkiv, *Zahal'na psykhohliya* (Kyiv: Kondor, 2009), 353.

³ Pavelkiv, *Zahal'na psykhohliya*, 487.

⁴ Rene Dekart, *Izbrannyye proizvedeniya*, per. Vasiliy Sokolov (Moskva: Politizdat, 1950), 627.

⁵ Див., зокрема, Danuta Butler, «Grupa semantyczna przymiotników polskich o znaczeniu 'pozostający w związku z radością'», *Prace Filologiczne*, nr 27 (1977): 271–286; Larysa Oryekhova, «Frazeholichni odynytsi na poznachennya pozytyvnoyi emotsiyi radosti (na materialy ukrayins'koyi, turets'koyi ta anhliys'koyi mov)», *Zakarpats'ki filolohichni studiyi* 23, no 1 (2022): 222–227; Mariya Ol'khovych-Novosadyuk, «Psykhohlinhivistychni aspekty kontseptu radist' v ukrayins'kiy movi ta kul'turi», *Slavia Orientalis* 71, nr 3 (2022): 611–624; Zhanna Krasnobayeva-Chorna, «Emotyvnnyy profil' radosti v ukrayins'kiy frazemitsi», *Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva* 26, no 1 (2019): 4–11.

⁶ Див., зокрема, Agnieszka Mikołajczuk, *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2009), 279–284; Larysa Nikolayenko, «Kategoryzatsiya i movne vyrazhennya emotsiy spivchuttya ta zloradstva (na materialy ukrayins'koyi, rosiys'koyi i pol's'koyi mov)», *Movoznavstvo*, no 1 (2005): 45–57; Larysa Nikolayenko, «Empatychna ta zlobna radist'

причини вважаємо наше дослідження актуальним і таким, що має наукову новизну.

Головним завданням, яке поставлено у цій статті, є репрезентація якомога більшої кількості типів причин, що викликають у людей злобну та емпатичну радість, а також здійснення лінгвоаксіологічного аналізу об'єктивації цих причин в українській мові. Фактичний матеріал для дослідження залучено з текстів, що знаходяться в Українському національному лінгвістичному корпусі⁷.

Серед учасників емотивних ситуацій переживання радості зазвичай виділяють семантичні ролі суб'єкта емоції (або експерієнцера) та причини⁸. Причину ще називають стимулом⁹. Як зазначає Анна Вежбицька, оскільки ми не можемо описувати безпосередньо самі почуття, одним з ідентифікаторів почуттів виступає власне причина їх виникнення. Це може бути якась зовнішня ситуація або думки, які можуть викликати почуття¹⁰. Дослідники вербалізації емоції радості виділяють, зокрема, такі причини її виникнення у експерієнцера: приємні новини, активні дії експерієнцера, приємні події, спостереження за натурфактом чи артефактом, фізичні відчуття експерієнцера¹¹.

Якщо ж мова йде про злобну чи емпатичну радість, то їх може викликати лише те, що стосується іншої особи, а не експерієнцера. Тобто в емотивній ситуації переживання злорадства та емпатичної радості крім суб'єкта емоції (експерієнцера) і причини обов'язковим є ще й об'єкт емоції – інша особа, через яку експерієнцер переживає радість. Причина в таких ситуаціях вказує власне на те, чому ми переживаємо радість стосовно інших людей.

v ukrayins'kiy movniy kartyni svitu (linhvoaksiolohichnyy vymir)», *Slavia Orientalis* 72, nr 3 (2023): 615–630; Larysa Nikolayenko, «Reprezentatsiya zlobnoyi ta empatychnoyi radosti v pol's'kiy i ukrayins'kiy movakh», *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, no 59 (2024).

⁷ *Ukrayins'kyi natsional'nyi linhvistychnyy korpus*, доступ 15.06.2024, https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/.

⁸ Anna Wierzbicka, *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971); Mikołajczuk, *Obraz radości*.

⁹ Kateryna Kyrychok, «Osoblyvosti vzhyvannya diyesliv kauzatsiyi radosti v nimets'kiy, frantsuz'kiy, anhliys'kiy, rosiys'kiy ta ukrayins'kiy movakh», *Problemy semantyki, prahmatyky ta kohnityvnoyi linhvistyky*, no 27 (2015): 133.

¹⁰ Wierzbicka, *Kocha, lubi*, 32.

¹¹ Kyrychok, «Osoblyvosti vzhyvannya diyesliv kauzatsiyi radosti», 135–139; Mikołajczuk, *Obraz radości*, 117.

1. ПРИЧИНИ В ЕМОТИВНИХ СИТУАЦІЯХ ПЕРЕЖИВАННЯ ЗЛОРАДСТВА

В українській мові вербалізаторами емоції злобної радості виступають іменникові лексеми *злорадство, злорадість, зловтіха*, словосполучення *злобна (зла, злісна) радість, зла (злісна) втіха* та дієслова *зловтішатися, злорадіти, тішитися, радіти*. Як уже було сказано вище, емоцію злорадства в експерієнцера може викликати горе, біда, нещастя інших людей. Тобто для об'єкта емоції причина злобної радості завжди є негативною, об'єкт емоції страждає. З погляду експерієнцера причина також є негативною, однак, як би це цинічно не звучало, суб'єкт емоції переживає радість, задоволення, спостерігаючи за стражданням об'єкта. Для спостерігача-оповідача причина і сама емоція теж є негативними.

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виявити такі типи причин злорадства, як негативний фізичний або психічний стан об'єкта емоції, негативний зовнішній вигляд об'єкта емоції, неприємні події для об'єкта емоції, уявлювані експерієнцером неприємні події для об'єкта емоції, неприємні обставини для об'єкта емоції, некомпетентність об'єкта емоції.

1.1. НЕГАТИВНИЙ ФІЗИЧНИЙ АБО ПСИХІЧНИЙ СТАН ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Однією з типових ситуацій переживання злорадства експерієнцером, яка часто об'єктивується в українській мові, є страждання об'єкта емоції через свій негативний фізичний або психічний стан, пов'язаний з хворобами чи іншими чинниками, напр.:

Він стримує стогін. Ані друзі, ані недруги не повинні знати, як він конає. Друзі – щоб не мали ще більших турбот та жалю; недруги – щоб не бачили його слабкості і не відчували через це хоча б підсвідомого злорадства (О. Іваненко. *Води з кринички*, № 1061)¹²; Бальзамін повернувся невдовзі, він весь світився радістю і не приховував її від Сухоровського, та мовчав – боявся розпочинати з ним нову розмову, зверхньо поглядав на нього і злорадив, дивлячись, як мучиться його зухвалий сусід (Р. Іваничук. *Вода з каменю*, № 9964).

В аналізованих текстах вдалося знайти випадки опису не лише одноразового прояву емоції зловтіхи на чуже страждання, а й пристрасть, бажання це спостерігати постійно, напр.: «На обличчі його – зловтіха, самовдоволення.

¹² Усі цитати з джерельних текстів походять з Українського національного лінгвістичного корпусу: *Ukrayins'kyi natsional'nyy linhvistychnyy korpus*, https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/. Далі в статті в дужках подано номер позиції в корпусі.

Він любив спостерігати, як мучаться в'язні, як вони вмирають» (П. Автомонов. *Другий фронт*, № 1541).

Про негативний фізичний чи психічний стан об'єкта емоції може інформувати не лише об'єктивація причини почуття, а й наявність вербалізатора протилежної до злорадства емоції – співчуття, напр.:

Він весь час лежав у кутку, і його вже не зганяв наглядач, бо не міг зігнати, щоб він не порушував тюремного режиму. Вся камера переживала його лихо й співчувала йому. Хіба що тільки один Узуньян не міг приховати мстивих чортків у очах, злорадів, що Андрій умирає (І. Багрянний. *Сад Гетсиманський*, № 111); «Сконав таки, сучий син!» – без тіні співчуття і з чималою часткою зловтіхи думав Стен, енергійно крокуючи по бруківці набережної (О. Авраменко. *Заборонені чари*, № 7134).

1.2. НЕГАТИВНИЙ ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, об'єкт емоції може й не усвідомлювати, що має поганий зовнішній вигляд і, відповідно, не страждати через це. Однак це не заважає експерієнцеру зверхньо ставитися до об'єкта через його незадовільний зовнішній вигляд і злорадіти з приводу цього, напр.:

Його очі потемніли від гніву, праве – дужче, ліве – менше, і Вадим відмітив цю різницю, яка завжди усіх бентежила й чимось приваблювала зі злорадістю (Ю. Мушкетик. *Біла тінь*); Назар фіксує на пероні самотинну братову постать, блідий такий, у якійсь шикарній куртці. Напевне, придбав за стипендію, ловиться неольвів'янин на спонтанному приступі зловтіхи до неокинина (С. Процюк. *Інфекція*, № 1161).

1.3. НЕПРИЄМНІ ПОДІЇ ДЛЯ ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Серед вербалізованих причин, що вказують на неприємні події для об'єкта емоції, зловтіху у експерієнцера можуть викликати невдачі, необачливі вчинки, поневіряння об'єкта, напр.:

Кара-Мустафу почала охоплювати лють. Мерзенні гладкі ішаки! Кровожерливі собаки! Нікчеми й заздрісники! Зловтішаються його невдачами! (В. Малик. *Тамний посол*, № 1686); А я вже на юрфаці вчився, закінчував. Заочно... Капітана одержав. Тільки-тільки наладилося життя... Тяжко було, знаєте... Завжди тяжко, коли тобі не довіряють. Радіють за твоєю спиною, що ти спіткнувся, бо на твоє місце вже черга намилилась (О. Забужко. *Музей покинутих секретів*, № 9787); Альфонсо, що так і не зміг пробачити батькові шлюб Бланки з Александром

Біскайським, потай зловтішався, дивлячись на його поневіряння (О. Авраменко, В. Авраменко. *Принц Галії*, № 7137).

1.4. УЯВЛЮВАНІ ЕКСПЕРІЄНЦЕРОМ НЕПРИЄМНІ ПОДІЇ ДЛЯ ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Експерієнцер може отримувати задоволення не лише спостерігаючи за реальними неприємними подіями в житті об'єкта емоції або маючи про них інформацію. Він може зловтішатися навіть уявляючи, що щось погане може трапитися з об'єктом емоції. Серед прикладів опису уявлюваних неприємних подій для об'єкта емоції в аналізованих текстах можна назвати розпуку й горе людей, у яких відібрали їхнє майно, страждання дружини через розлуку з чоловіком, нервування через те, що призначена зустріч не відбулася тощо, напр.:

Він намагався уявити собі до деталей атмосферу осиротілого після піаніно дому, малював собі розпуку й горе допіру покинутих міщан – і це давало йому якусь злісну втіху. Він пригадував ті знайомі родини, де ще не знати як уціліли піаніно та роялі, й розпланував дальніші реквізиції (Б. Антоненко-Давидович. *Смерть*, № 1812); – Виходить, прожене її чоловік? – запитували з цікавістю й прихованою зловтіхою люди (А. Шиян. *Баланда*, № 13268); Тім вийшов у садок, простягнувся на колючій траві, прислухався, як гучномовець повідомив, що вже двадцять годин і п'ятдесят сім хвилин, і з злою радістю уявив, як капітан Абракадабра чекає в квадраті 13 (Н. Бічуя. *Канікули у Світлогорську*, № 1053).

1.5. НЕПРИЄМНІ ОБСТАВИНИ ДЛЯ ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Аналіз фактичного матеріалу показав, що причиною для переживання зловтіхи експерієнцером також можуть бути неприємні обставини, в яких опинився об'єкт емоції, марні намагання об'єкта виправити ситуацію на краще, безнадія, безвихідь об'єкта у скрутному становищі, напр.:

Ліля, що випередила свою найкращу подругу і швидше за неї вместилися поруч з іностраним фотографом, тепер напружено думала, як би почати його зваблювання. Марлена нічого не думала, зате потихеньку тішилася, що в її подруги ні фіга з цим зваблюванням не виходить (Ю. Андрухович. *Дванадцять обручів*, № 1800); Ти знаєш таке слово «віварій» – Це що? – запитав волоцюга. – Ну, це... про нас. Про нас усіх... Ми всі – піддослідні. І ця велика клітка тільки для того, щоб інші... Зі своїх кліток... спостерігали за нами і тішилися, що нам зле, а ми тішилися, що і їм непереливки... Розумієш? (Л. Дашвар. *Мати все*, № 8547); Егоїст я триклятий! Тому нічого не виходить у нас, в Україні, що в кожній команді знаходиться бодай один такий ображений на весь світ українець і з садистським злорадством спостерігає, як у іншого нічого не виходить! (М. Гримич. *Егоїст*, № 9091).

1.6. НЕКОМПЕТЕНТНІСТЬ ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Експерієнцер також може тішитися й відчувати задоволення через відсутність знань чи вмінь об'єкта емоції у якійсь сфері діяльності, напр.: «Мариня злораділа від того, що така міщанка, ніби-то власниця будинку, а, напевно, не знає, що стовбури салату можна квасити, як молоденькі огірки» (І. Вільде. *Сестри Річинські*, № 1173).

Згідно з моральною оцінкою злорадство є негативною емоцією, тому його ніколи не висловлюють відкрито, часто навіть намагаються приховати під удаваним співчуттям. В аналізованих текстах про переживання емоції і про її причину повідомляє зазвичай спостерігач-оповідач.

Структурно причина злої радості може об'єктивуватися як у препозиції, так і постпозиції стосовно вербалізаторів емоцій, напр.:

Він намагався уявити собі до деталей атмосферу осиротілого після піаніно дому, малював собі розпуку й горе допіру покинутих міщан – і це давало йому якусь злісну втіху. Він пригадував ті знайомі родини, де ще не знати як уціліли піаніно та роялі, й розпланував дальніші реквізиції (Б. Антоненко-Давидович. *Смерть*, № 34); На обличчі його – зловтіха, самовдоволення. Він любив спостерігати, як мучаться в'язні, як вони вмирають (П. Автомонов. *Другий фронт*, № 1541).

Причина зловтіхи також може бути одночасно представлена і до, і після емотивів, при цьому в якійсь із позицій вона може виражатися окремим реченням, напр.:

Він весь час лежав у кутку, і його вже не зганяв наглядач, бо не міг зігнати, щоб він не порушував тюремного режиму. Вся камера переживала його лихо й співчувала йому. Хіба що тільки один Узуньян не міг приховати мстивих чортиків у очах, злорадів, що Андрій умирає (І. Багрянний. *Сад Гетсиманський*, № 111).

2. ПРИЧИНИ В ЕМОТИВНИХ СИТУАЦІЯХ ПЕРЕЖИВАННЯ ЕМПАТИЧНОЇ РАДОСТІ

Емпатична радість, на відміну від злорадства, дуже слабо виражена в європейській культурі й майже не представлена в європейських мовах однослівними вербалізаторами. В українській мові однослівні назви емпатичної радості *співрадість* та *співрадіти* характерні переважно для текстів релігійного та морально-етичного спрямування. Дієслівну лексему *співрадіти*

зафіксовано лише в орфографічному онлайн-словнику української мови¹³. Переживання радості за іншого в українській мові описують за допомогою лексем *радість, радий, радіти, тішитися*. Тому в описі емотивних ситуацій переживання емпатичної радості основне інформативне навантаження припадає саме на причину емоції. Як уже було сказано вище, емпатичну радість викликають лише позитивні причини. Позитивними вони є і для об'єкта емоції, і для експерієнцера. З погляду спостерігача-оповідача причина, як і сама емоція, також є позитивною.

У процесі аналізу фактичного матеріалу вдалося виявити такі типи причин емпатичної радості, як приємні події для об'єкта емоції, приємні обставини для об'єкта емоції, позитивний внутрішній стан об'єкта емоції, хороший фізичний стан об'єкта емоції, позитивна характеристика об'єкта емоції, позитивні активні дії об'єкта емоції, позитивна інформація для об'єкта емоції.

2.1. ПРИЄМНІ ПОДІЇ ДЛЯ ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Прояв радості експерієнцера як реакція на щось хороше, що трапилося з об'єктом емоції, об'єктивується переважно у текстах з діалогічним мовленням, де експерієнцер сам висловлює свої почуття, напр.:

Степану Рогову було присуджено першу премію за кращу студентську наукову працю. А професор поплескав юнака по плечу: – Ростеш, ростеш, Стьопо!.. Радий, дуже радий за тебе! (М. Дашкієв. *Торжество життя*, № 6126); Поштовичка, прочитавши текст телеграми, привітно усміхнулася, немовби давно знала інтимні Галинині справи: – Виходите заміж, Галино Василівно? Дуже рада за вас! По-здоровляю! (Б. Антоненко-Давидович. *Завищені оцінки*, № 6934); – А я помирилася з мамою, – похвалилася Людмила. – Рада за тебе. Маму, як і батьківщину, не вибирають, – сказала Настя подрузі (С. Талан. *Оголений нерв*, № 9985).

Значно рідше про радість експерієнцера з приводу приємних подій в житті об'єкта емоції повідомляє оповідач, в ролі якого може виступати як спостерігач, так і об'єкт емоції, напр.:

«В морехідку, – кажу, – вступив?» – «Та... в морехідку. А як ви вгадали?» – «Та по тобі ж видно, – кажу, – відступнику»; – і вона знов засміялась, переповнена радістю за сина (О. Гончар. *Берег любові*, № 1556); Того ж таки дня звільненим оформили

¹³ *Sloynyky Ukrainy online*, доступ 7.05.2024, <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.

проїзні документи. Хлопці щиро тішилися за мене: швидко зібрали більш-менш пристойну одежину, бо жодних речей я не мав (М. Андрусак. *Брати Вогню*, № 1059).

2.2. ПРИЄМНІ ОБСТАВИНИ ДЛЯ ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

В діалогічній формі або у формі розповіді експерієнцер може повідомляти і про радість за об'єкта емоції, який перебуває в приємних для нього обставинах, напр.:

– Живете де? – В кибитці штабс-капітана. – І як живете? – Добре. Мов з братом рідним. – Радий за вас сердечно! (В. Шевчук. *Терновий світ*, № 7843); Після занять, проводжаючи Валентину Карлівну з Будинку офіцерів, як і колись, я знову ніс її громіздкий магнітофон. Згадали насамперед Рудого. – О, він уже вдома, в Києві! – не зміг я стримати своєї радості за земляка (О. Шугай. *Притча про хату, або Вертен у раю*, № 8382).

2.3. ПОЗИТИВНИЙ ВНУТРІШНІЙ СТАН ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Радість в експерієнцера може викликати внутрішній стан щастя об'єкта емоції як наслідок його закоханості. Про такі почуття в аналізованих текстах повідомляє або сам експерієнцер, або спостерігач-оповідач, напр.:

Я ж пам'ятала її в фазі закоханості [...] як вона тоді була різко почарівнішала, ніби в її обличчі, поставі й рухах увімкнулося стишене м'яке освітлення [...] я була чисто по-бабському рада за Владку, що їй так пофортунило (О. Забужко. *Музей покинутих секретів*, № 9787); Тішусь, Кароліно, що ти щаслива. Може показати цього не вмію, але справді дуже радію за тебе. Олег – хороша людина, чуйна, одразу видно (Г. Вдовиченко. *Купальниця*, № 9089); Вона – мати – була рада, що її Варенька щаслива, і тому дивними, мало не безглуздими здавались їй клопоти майора про якісь квартири для комедіантів (Б. Левін. *Видно шляхи полтавські*, № 1778).

Експерієнцер може радіти за об'єкта емоції й тому, що в того просто гарний настрій, напр.: «Вона [Марина] була рада, що бачить Михайла Михайловича в доброму настрої» (Л. Смілянський. *Михайло Коцюбинський*, № 2274).

2.4. ХОРОШИЙ ФІЗИЧНИЙ СТАН ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Дуже важливе значення для людини має її фізичне здоров'я. Одужання об'єкта емоції після хвороби, повернення його до життя після нещасного

випадку є однією з поширених причин радості експерієнцера, що відображені в українській мовній картині світу, напр.:

Панас Якович спостерігав граційні рухи дружини, що пожвавішала, ніби скинула з себе чимало років. Радів за дружину (І. Пільгук. *Грозовий ранок*, № 2280); І мені кортіло витерти ці сльози, висушити їх губами. Та я кріпився і водночас радів серцем – вона ожила, вона глибоко дихала і тихо плакала (М. Дочинець. *Вічник*, № 9420); Київський лікар від'їхав. При Мотрі остався тільки гетьманський «ляйбмедікус», як він себе радо любив титулувати. Він тричі в день відвідував недужу і тішився, що її здоровля видимо поправляється (Б. Лепкий. *Мотря*, № 10); – Варю, – радісно сказав Андрій, наздогнавши її. – Я такий радий, що ти одужала! Я молив за тебе Бога (С. Талан. *Розколоте небо*, № 9983); – Добридень, Богданку! – спинилася неподалік і не схилила, як сподівався, голови, дивилася на нього і ясніла, дивилась і ясніла. – Вітаю тебе з одужанням-зціленням. Така рада за тебе, така рада, що йой! (Д. Міщенко. *Синьоока Тивер*, № 2286).

Зафіксовано випадки, коли експерієнцер радіє просто через те, що життю й здоров'ю об'єкта емоції нічого не загрожує, напр.: «– Ну, добре! – полегшено усміхнувся хлопець. Квити! Який я радий, що ти жива й здорова!» (О. Бердник. *Лабіринт Мінотавра*, № 76); «Добриня зніжковів. – Я радий, що Янка жива й неушкоджена. Їй не варто було йти на вал» (В. Малик. *Горить свіча*, № 1783).

2.5. ПОЗИТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА ЕМОЦІЇ

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, радість в експерієнцера можуть викликати різноманітні позитивні риси об'єкта емоції. Повідомлення про таку радість експерієнцера в аналізованих прикладах здійснює оповідач, в ролі якого може виступати як спостерігач, так і сам експерієнцер, напр.:

Він має ту хусточку. Андрієві хотілося подивитися на ту хусточку. Він уявляв її. І уявляв юнака Давида, єдиного мужнього з усіх його одноплемінців. Безмежно чесного й безмежно упертого. І щиро радів за нього (І. Багрянний. *Сад Гетсиманський*, № 111); В душі зміївся вогниками гнів, коли я слухав це оповідання, а десь насподі жевріла, світила глибока радість за цього борця, що був такий твердий і непохитний (М. Драй-Хмара, *Твори*, № 11031).

2.6. Позитивні активні дії об'єкта емоції

Також в аналізованих текстах вдалося виявити випадки опису радості експерієнцера через активні дії об'єкта емоції, які йдуть йому на користь, напр.:

Дружина боїться моїх депресій. Вона рада, що я щось пишу, щось тут клікаю на комп'ютері. Раніше не звертала уваги, а тепер каже: – Пиши, пиши. Це сублімація (Л. Костенко. *Записки українського сумашедшого*, № 7622); Вночі поприходили Микола й Іван, господар з дружиною, радіють за нас, як малі діти. Ми прочитали принесену від наших хлопців пошту, наговорилися й надихалися свіжим повітрям – і знову в криївку (М. Андрусяк. *Брати Грому*, № 1059); Що ти до князя Василя озвався і до його небоги залицявся. Се всі ми знали, всі раділи серцем, Що ув Острозі в'єш собі кубельце (П. Куліш. *Байда, князь Вишневецький*, № 7330).

Особливу радість експерієнцеру приносить успішна діяльність об'єкта, зумовлена, зокрема, його талантом, здібностями, напр.:

– Ну, як? – шепнув Юрко. Сергій показав великий палець. Юрко не повірив. – Справді? Сергій написав відповідь на промокашці: «Вчора ми розв'язували дома подібну задачу». Юркові було радісно за товариша (В. Малик. *Слід веде до моря*, № 7835); І так здорово, так точно було намальовано, наче він сам перейшов це. От що значить художник. Молодець! Ну ж молодець! Він таки стане художником. Є-таки в нього здібності. У мене щодо цього – жодних сумнівів. І вперше я подумав про це без заздрості, а з щирою радістю. І я вперше відчув, яке це чудове почуття – гордість за друга (В. Нестайко. *Тореадори з Васюківки*, № 1691); «Ото бісів хлопець, ріже як по писаному», – радіє за внука баба Харитина, аж ніяк не потерпаючи від того, що зараз ось почнуть перемивати кісточки її дочки й зятя (М. Чернявський. *Вибрані твори*, № 28).

2.7. Позитивна інформація для об'єкта емоції

Наступний приклад ілюструє ситуацію, в якій експерієнцер радіє за об'єкта емоції, маючи для нього якусь приємну інформацію і сподіваючись, що вона його втішить:

– Що це таке сталося з бабою Зіньюкою? – говорили молодіці оглядаючись. – Йде так швидко, трохи не підскакує, ніби от-от пісні заведе серед улиці! А баба Зіня раділа за свого Романа. «От буде радий Роман! Підє його смуток на очерета, на болота та на пущі», – думала баба, несучи додому радісну звістку для Романа (І. Нечуй-Левицький. *Не той став*, № 1988).

2.8. Позитивні активні дії об'єкта емоції і позитивна характеристика об'єкта емоції

Причин для радості за об'єкта емоції в експерієнцера може бути не одна, а відразу кілька. Так, у поданих нижче прикладах експерієнцер радіє з успішних дій об'єкта емоції і сам наділяє його позитивними характеристиками, з яких також радіє:

Гучний голос Книша одриває Галю від роздумів. Хлопець стоїть біля дошки і розмашисто виводить цифри, літери, плюси та мінуси. Говорить упевнено, відразу видно, що теорему знає. Галя посміхається, радіючи за хлопця. «Він головатий, аби не лінився, був би відмінником» (Є. Доломан. *Васько да Гама*, № 1060); Раджа не міг лишатися безпристрасним до того, кого вважав за свого сина. Він потай радів з успіхів Бертоне, намагався приписати йому найвищі людські якості (М. Дашкієв. *Зуби дракона*, № 6129).

2.9. Позитивні події для об'єкта емоції і позитивний внутрішній стан об'єкта емоції

В поданому нижче прикладі також об'єктивовано кілька причин переживання радості експерієнцером за об'єкта емоції, в житті якого відбуваються і мають невдовзі відбутися хороші події, які викликають у нього відчуття цілковитого задоволення і безмежної радості:

Я дивилася на Валю, яка кружляла по нашій маленькій кімнатці у танці, який можна було б назвати танком щастя, і від душі раділа за неї. – Я така щаслива! – приспівувала Валя. – Яке приємне відчуття, коли мрії втілюються в життя! Я мріяла стати вчителькою – незабаром нею стану! Я хотіла мати чоловіка військового – незабаром матиму! (С. Талан. *Не вурдалаки*, № 9982).

Як показав обстежений матеріал, зрідка об'єктом емпатичної радості можуть бути птахи або тварини. Експерієнцер може відчувати радість за птаха, якого випускає на волю, попри небезпеку, яка може на нього чекати, напр.: «Хай попереду будуть і хвилі, і бурі, і безліч небезпек – пусте! Аби лиш не тиша полону, не сон у неволі! Вперед, чиря! Я довго дивився йому вслід, радіючи за нього». (Б. Антоненко-Даидович. *Як воно починалося*, № 1052). Також експерієнцер може радіти за тварину, якій вдається втікати від переслідувачів, напр.: «Граціозна кізка побігла ще швидше і, хоч стрілка спідометра вже стояла на цифрі сімдесят кілометрів, машина не могла наблизитись до тварини навіть на один метр. – Не наздогнати вам, – сказав Олег, радіючи за маленьку тваринку» (П. Загребельний. *Марево*, № 7824).

У реченні причина емпатичної радості може займати місце у препозиції або в постпозиції стосовно вербалізаторів емоцій, напр.: «Я вицілювся і кинув. Бита покотилась, покотилась і лягла на край ямки! – Урра! – аж застрибав Ванько, радий за мене» (А. Дімаров. *На коні і під конем*, № 7646); «– Навпаки, я радий, що ви успішно скінчили школу, почнете працювати» (М. Сиротюк. *Забілили сніги*, № 1689). Причина емпатичної радості в аналізованих текстах також може одночасно об'єктивуватися і до, і після емотивів, напр.: «Гучний голос Книша одриває Галю від роздумів. Хлопець стоїть біля дошки і розмашисто виводить цифри, літери, плюси та мінуси. Говорить упевнено, відразу видно, що теорему знає. Галя посміхається, радіючи за хлопця. „Він головатий, аби не лінився, був би відмінником”» (Є. Долман. *Васько да Гама*, № 1060).

Емпатична радість, на відміну від злорадства, з погляду моральних цінностей є позитивною емоцією. Тому про її переживання експерієнцер повідомляє об'єкту емоції відкрито, переважно в діалогічному мовленні, хоча також є випадки повідомлення в листуванні, напр.:

Маріє Гнатівно, я дуже вдячний вам. У вас добре серце, і я ніколи не забуду... – А! Є там що згадувати. Я рада, така рада за тебе. Пережив, виплутався з біди. Молодчина! (П. Запаренко. *Дума про дитинство*, № 77); Вирішив написати Тобі коротенького листа, бо ж не можу мовчати далі, коли невимовна радість за Тебе рветься назовні. [...]. Хто б міг передбачити 50 літ тому, що з-під солом'яної, прокуреної димом, обшарпаної бойківської стріхи у широкий світ вийде людина з такою величчю душі (М. Слабошпицький. *Українець, який відмовився бути бідним*, № 1024).

Значно рідше трапляються випадки опису переживання емпатичної радості експерієнцером з позиції спостерігача-оповідача або самого експерієнцера в ролі оповідача, напр.:

Мілена теж посміхалася, вона була рада за стареньких – нарешті мрія їхнього життя [...] здійсниться (С. Андрухович. *Літо Мілени*, № 6929); Відразу ж побігла до Миколи Олександровича – просто, щоб похвалитися. Він побачив на моєму обличчі все, що я хотіла йому сказати. – Вітаю, Софіє Кирилівно. Дуже радий за вас. Так, він справді був радий – я в це вірила (М. Руденко. *Формула сонця*, № 5310).

ВИСНОВКИ

У статті здійснено лінгвоаксіологічний аналіз причин емпатичної радості та злорадства як протилежних різновидів прояву радості стосовно інших людей. Для емотивних ситуацій переживання емпатичної радості й злорадства характерні три учасники: суб'єкт емоції (експерієнцер), причина та об'єкт емоції (особа, через яку експерієнцер переживає радість). Причина у таких ситуаціях вказує на те, чому ми переживаємо радість стосовно інших людей. Злобну радість у людей завжди викликають негативні причини – чуже горе, нещастя, тоді як причини емпатичної радості є завжди позитивними – чужа радість, чуже щастя.

Дослідження виконано на матеріалі текстів, що знаходяться в Національному лінгвістичному корпусі української мови. Вербалізаторами злобної радості в українській мові виступають іменникові лексеми *злорадство*, *злорадість*, *зловтіха*, словосполучення *злобна (зла, злісна) радість*, *зла (злісна) втіха* та дієслова *зловтішатися*, *злорадіти*, *тішитися*, *радіти*. Як показав аналіз фактичного матеріалу, злобну радість можуть викликати такі типи причин, як негативний фізичний або психічний стан об'єкта емоції, негативний зовнішній вигляд об'єкта емоції, неприємні події для об'єкта емоції, уявлювані експерієнцером неприємні події для об'єкта емоції, неприємні обставини для об'єкта емоції, некомпетентність об'єкта емоції. Згідно з моральною оцінкою злорадство є негативним почуттям. Тому експерієнцер ніколи не висловлює його відкрито, часто він навіть намагається приховати цю емоцію під удаваним співчуттям. В аналізованих текстах зазвичай про переживання злої радості і про її причину повідомляє спостерігач-оповідач.

Емпатична радість, на відміну від злорадства, дуже слабо виражена в європейській культурі й майже не має однослівних вербалізаторів. Українські однослівні назви емпатичної радості *співрадість* і *співрадіти* характерні переважно для текстів релігійного та морально-етичного спрямування. Переживання радості за іншого в українській мові описують за допомогою лексем *радість*, *радий*, *радіти*, *тішитися*. Через це у вербалізації емотивних ситуацій емпатичної радості основне інформативне навантаження несе причина емоції, яка завжди є позитивною. У процесі аналізу фактичного матеріалу вдалося виявити такі типи причин емпатичної радості, як приємні події для об'єкта емоції, приємні обставини для об'єкта емоції, позитивний внутрішній стан об'єкта емоції, хороший фізичний стан об'єкта

емоції, позитивна характеристика об'єкта емоції, позитивні активні дії об'єкта емоції, позитивна інформація для об'єкта емоції.

З погляду моральних цінностей емпатична радість, на відміну від злорадства, є позитивною емоцією. Тому про її переживання експерієнцер повідомляє об'єкту емоції відкрито, переважно в діалогічному мовленні.

Структурно причини злої та емпатичної радості можуть об'єктивуватися як у препозиції, так і в постпозиції стосовно вербалізаторів емоцій, або ж можуть бути одночасно представлені і до, і після емотивів.

Як показали результати дослідження, палітра причин емпатичної радості, представлена в українській мовній картині світу, є значно ширшою порівняно з причинами злорадства.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Butler, Danuta. «Grupa semantyczna przymiotników polskich o znaczeniu 'pozostający w związku z radością'». *Prace Filologiczne*, nr 27 (1977): 271–286.
- Dekart, Rene. *Izbrannyye proizvedeniya*. Per. Vasiliy Sokolov. Moskva: Politizdat, 1950 [Декарт, Рене. *Избранные произведения*. Пер. Василий Соколов. Москва: Политиздат, 1950].
- Krasnobayeva-Chorna, Zhanna. «Emotyvnnyy profil' radosti v ukrayins'kiy frazemitsi». *Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva* 26, no 1 (2019): 4–11. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.180882> [Краснобаева-Чорна, Жанна. «Емотивний профіль радості в українській фраземіці». *Записки з українського мовознавства* 26, № 1 (2019): 4–11. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.180882>].
- Kyrychok, Kateryna. «Osoblyvosti vzhivannya diyesliv kauzatsiyi radosti v nimets'kiy, frantsuz'kiy, anhliys'kiy, rosiys'kiy ta ukrayins'kiy movakh». *Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoyi linhvistyky*, no 27 (2015): 131–143 [Киричок, Катерина. «Особливості вживання дієслів каузації радості в німецькій, французькій, англійській, російській та українській мовах». *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*, № 27 (2015): 131–143].
- Mikołajczuk, Agnieszka. «Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej gniewu». В: *Język a Kultura. T. 14. Uczucia w języku i tekście*, red. Iwona Nowakowska-Kempna, Anna Dąbrowska i Janusz Anusiewicz, 117–134. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- Mikołajczuk, Agnieszka. *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2009.
- Nikolayenko, Larysa. «Katehoryzatsiya i movne vyrazhennya emotsiy spivchuttya ta zloradstva (na materialy ukrayins'koyi, rosiys'koyi i pol's'koyi mov)». *Movoznavstvo*, no 1 (2005): 45–57 [Ніколаєнко, Лариса. «Категоризація і мовне вираження емоцій співчуття та злорадства (на матеріалі української, російської і польської мов)». *Мовознавство*, № 1 (2005): 45–57].
- Nikolayenko, Larysa. «Empatychna ta zlobna radist' v ukrayins'kiy movniy kartyni svitu (linhvoaksiolohichnyy vymir)». *Slavia Orientalis* 72, nr 3 (2023): 615–630. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2023.147523> [Ніколаєнко, Лариса. «Емпатична та злобна радість в українській мовній картині світу (лінгвоаксіологічний вимір)». *Slavia Orientalis* 72, nr 3 (2023): 615–630. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2023.147523>].

- Nikolayenko, Larysa. «Reprezentatsiya zlobnoyi ta empatychnoyi radosti v pol's'kiy i ukrayins'kiy movakh». *Studia z Filologii Polskiej i Slowiańskiej*, no 59 (2024). DOI: <https://doi.org/10.11649/sfps.3060> [Ніколаєнко, Лариса. «Репрезентація злобної та емпатичної радості в польській і українській мовах». *Studia z Filologii Polskiej i Slowiańskiej*, № 59 (2024). DOI: <https://doi.org/10.11649/sfps.3060>].
- Ol'khovych-Novosadyuk, Mariya. «Psykholinhvi stychni aspekty kontseptu radist' v ukrayins'kiy movi ta kul'turi». *Slavia Orientalis* 71, nr 3 (2022): 611–624. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2022.142782> [Ольхович-Новосадух, Марія. «Психолінгвістичні аспекти концепту радості в українській мові та культурі». *Slavia Orientalis* 71, nr 3 (2022): 611–624. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2022.142782>].
- Oryekhova, Larysa. «Frazеологічні оди́ниці на позначення pozytywnoyi emotsiyi radosti (na materialі ukrayins'koyi, turets'koyi ta anhliys'koyi mov)». *Zakarpats'ki filolohichni studiyi* 23, no 1 (2022): 222–227. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.43> [Орехова, Лариса. «Фразеологічні одиниці на позначення позитивної емоції радості (на матеріалі української, турецької та англійської мов)». *Закарпатські філологічні студії* 23, № 1 (2022): 222–227. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.43>].
- Pavelkiv, Roman. *Zahal'na psykholojiya*. Kyiv: Kondor, 2009 [Павелків, Роман. *Загальна психологія*. Київ: Кондор, 2009].
- Sloynyky Ukrayiny online*. Dostup 7.05.2024. <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> [Словники України online. Доступ 7.05.2024. <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>].
- Ukrayins'kyi natsional'nyi linhvistychnyy korpus*. Dostup 15.06.2024. https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/ [Український національний лінгвістичний корпус. Доступ 15.06.2024. https://svc.ulif.org.ua/UNLC/virt_unlc_4.5/].
- Wierzbicka, Anna. *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971.